

Ý TƯỞNG CỦA ALFRED NORTH WHITEHEAD VỀ NỀN GIÁO DỤC TIẾN BỘ

PHAN THÀNH NHÂM*

Tóm tắt: Alfred North Whitehead (1861 – 1947) là một trong những nhà triết học và giáo dục học nổi bật của thế kỷ XX. Triết lý giáo dục của Whitehead thể hiện khát vọng của ông hướng đến việc tạo dựng một nền giáo dục tiến bộ trên nền tảng đề cao tự do, hứng thú và tính chủ động trong giáo dục, với sự thống nhất giữa tinh thần khai phóng và tính hữu dụng. Những quan điểm cơ bản trong triết lý giáo dục của Whitehead cho đến nay vẫn còn có giá trị, phù hợp với bối cảnh của thế kỷ XXI, mang tính định hướng đối với công cuộc đổi mới giáo dục ở nhiều quốc gia, trong đó có Việt Nam. Trong bài viết này, tác giả tập trung nghiên cứu những ý tưởng của Whitehead về nền giáo dục tiến bộ, với những nội dung cơ bản sau: 1) sự phê phán của Whitehead đối với nền giáo dục truyền thống; 2) những yêu cầu đối với nền giáo dục tiến bộ; 3) sự ảnh hưởng của Whitehead đối với giáo dục ở Anh, Mỹ và một vài điểm gợi mở đối với Việt Nam.

Từ khóa: Alfred North Whitehead, giáo dục, triết lý giáo dục.

Abstract: Alfred North Whitehead (1861 - 1947) was one of the prominent philosophers and educators of the twentieth century. Whitehead's philosophy of education embodies his aspiration to create a progressive education based on the promotion of freedom, interest, and initiative in education, with the unity of the spirit of liberalism and usefulness. The basic views in Whitehead's philosophy of education so far are still valid, consistent with the context of the 21st century, which is oriented to the cause of educational innovation in many countries, in which there is Vietnam. In this article, the author focuses on Whitehead's ideas about progressive education, with the following basic contents: 1) Whitehead's criticism of traditional education; 2) requirements for progressive education; 3) Whitehead's influence on education in the United Kingdom, the United States and some suggestive points for Vietnam.

Keywords: Alfred North Whitehead, education, philosophy of education.

1. Đặt vấn đề

Alfred North Whitehead (1861 - 1947) là nhà triết học, nhà lý luận giáo dục và toán học nổi tiếng người Anh. Trong lĩnh vực triết lý giáo dục, có lẽ Whitehead là một trong những người quan trọng nhất kể từ sau John Henry Cardinal Newman (1801 - 1890) (Alfred North Whitehead, 2017). Với tư cách là nhà lý luận giáo dục, Whitehead đã đưa ra nhiều ý tưởng mang tính đột phá trong nền giáo dục bảo thủ của nước Anh đương thời. Năm 1916, với tư cách Chủ tịch Hội toán học, ông đã viết một bài diễn văn nổi tiếng “*Những mục tiêu của giáo dục*”. Nhận thấy nền giáo dục nước Anh đang trì trệ, ông cho rằng, mục đích của giáo dục không phải

* Trường Đại học Kiến trúc Hà Nội

là nhồi nhét kiến thức, mà là kích thích và hướng dẫn sự tự khai mở của người học. Văn hoá là một hoạt động tư tưởng, là sự tiếp nhận cái đẹp cùng cảm tính nhân đạo, và những “mảnh vụn thông tin” không liên quan gì đến nó. Những tư tưởng mới của Whitehead về giáo dục tuy ít có hiệu quả đối với thói quen bảo thủ của nền giáo dục Anh, nhưng nó đã truyền cảm hứng sáng tạo cho nhiều người làm giáo dục ở Anh và ở Mỹ sau đó (Vũ Mạnh Toàn, 2008).

Triết lý giáo dục của Whitehead được thể hiện tập trung trong cuốn sách *Những mục tiêu của giáo dục và các tiểu luận khác* (The aims of education and other essays). Cuốn sách đã được dịch sang nhiều ngôn ngữ khác nhau, thậm chí cả tiếng Tamil và gần đây cũng đã được chuyển ngữ sang tiếng Việt. Cuốn sách là tập hợp một số bài giảng, bài diễn thuyết của Whitehead trong những năm 1912 - 1928 nói về mục tiêu và thực hành giáo dục. Nhìn chung, các tác phẩm tiếng Anh về giáo dục của Whitehead dễ đọc hơn bất kỳ tác phẩm nào của ông về triết học và khoa học. Trong triết lý giáo dục của mình, Whitehead hướng đến một nền giáo dục tiến bộ, giáo dục phải gắn với việc tạo dựng một cuộc sống tốt đẹp hơn, phải được thực hiện trên nền tảng trọng tâm của tự do, với tinh thần khai phóng và hữu dụng. Những quan điểm cơ bản trong triết lý giáo dục của Whitehead cho đến nay vẫn còn có giá trị, phù hợp với bối cảnh của thế kỷ XXI và mang tính định hướng đối với công cuộc đổi mới giáo dục ở nhiều quốc gia, trong đó có Việt Nam. Vì vậy, trong bài viết này, tác giả đã khảo cứu tác phẩm *Những mục tiêu của giáo dục và các tiểu luận khác* của Whitehead, sử dụng các phương pháp nghiên cứu như phân tích – tổng hợp, logic - lịch sử, so sánh và liên hệ để làm sáng tỏ những ý tưởng của ông về nền giáo dục tiến bộ, từ đó đưa ra những gợi mở đối với thực tiễn đổi mới giáo dục ở Việt Nam hiện nay.

2. Kết quả nghiên cứu

2.1. Sự phê phán của Alfred North Whitehead đối với nền giáo dục truyền thống

Trong tác phẩm *Những mục tiêu của giáo dục và các tiểu luận khác*, Whitehead kêu gọi mọi người phải hiểu đúng giá trị hai thành quả của văn minh phương Tây: “Hình tượng huyền thoại về Platon có thể đại diện cho nền giáo dục khai phóng hiện đại giống như hình ảnh của Thánh Benedetto đại diện cho nền giáo dục kỹ thuật” (Whitehead, 2017, tr.97). Về bản chất, nền giáo dục khai phóng là nền giáo dục hướng đến tư tưởng, sự tinh thông và thẩm định mỹ học; nó được tiến hành bằng cách phổ biến kiến thức về những kiệt tác tư tưởng, về văn học hư cấu và nghệ thuật. Tinh thần giáo dục khai phóng mà Platon là đại diện đã khuyến khích óc tò mò khoa học vô vị lợi. Nhưng sai lầm của nó là đã không thấy được mối quan hệ giữa sự tò mò hay tư tưởng và hành động. Whitehead cho rằng, mục tiêu của óc tò mò khoa học là cuộc hôn phối giữa hành động với tư tưởng. Hạn chế của sự đào luyện văn hóa theo kiểu Platon là việc nó hoàn toàn bỏ quên giáo dục kỹ thuật như một thành phần trong sự phát triển toàn diện của những con người lý tưởng. Sự bỏ quên này nảy sinh từ sự đối chọi tai hại giữa tinh thần và thể xác, và giữa tư tưởng với hành động. Theo Whitehead (2017), việc giảng dạy sẽ thất bại ngay khi bạn quên rằng các học sinh của bạn đều có thể xác. Đây chính là sai lầm của chương trình giảng dạy kiểu Platon thời hậu phục hưng.

Whitehead cho rằng, tri thức là một mục tiêu trọng yếu của giáo dục trí tuệ, nhưng vẫn còn nguyên liệu khác, nổi bật hơn nhiều ở tầm quan trọng của nó. Những người cổ đại gọi nó là “sự hiển minh”. Theo Whitehead, một người không thể là người hiển minh mà không có nền tảng tri thức; nhưng người ta có thể dễ dàng sở đắc tri thức mà vẫn không có sự hiển minh. Bởi sự hiển minh không chỉ là cách thức mà qua đó ta nắm được tri thức, nó còn liên quan đến việc xử lý tri thức và sử dụng nó.

Ngoài ra, Whitehead cũng nhận thấy các nền giáo dục truyền thống có đặc điểm là bị “những ý tưởng trừu tượng tiềm ẩn tới tận rễ”. Các nền giáo dục ấy về cơ bản đều coi trí tuệ là công cụ cần được mài giũa, trong đó, người dạy dựa vào uy quyền của những kỹ luật hà khắc để đưa người học vào khuôn khổ, bắt người học tiếp nhận khối lượng lớn những tri thức vô bổ. Whitehead cho rằng, nền giáo dục tiến bộ phải gắn với những tri thức hữu dụng và phải cảnh giác với những ý tưởng trừu tượng. Theo Whitehead, “những ý tưởng trừu tượng” là những ý tưởng đơn thuần không được kiểm định, được nhồi nhét vào trong tâm trí mà không được sử dụng. Whitehead cho rằng giáo dục bằng những ý tưởng trừu tượng không chỉ vô ích mà còn có hại. Vì vậy, “mọi cuộc cách mạng trí tuệ đã từng kích thích nhân loại bước vào tầm vóc vĩ đại đều là một sự phản kháng hăng hái chống lại những ý tưởng trừu tượng” (Whitehead, 2017, tr.28).

2.2. Những yêu cầu đối với nền giáo dục tiến bộ

Giáo dục phải là sự sở đắc nghệ thuật sử dụng tri thức

Theo Whitehead (2017, tr.33), giáo dục “là sự đạt được nghệ thuật sử dụng tri thức”. Trình độ học thức của một người không đo ở khối lượng kiến thức, mà ở năng lực, nghệ thuật sử dụng kiến thức trong cuộc sống. Giáo dục tiến bộ không thể tách rời khỏi thực hành và văn hóa.

Trước thực trạng giáo dục đương thời, Whitehead (2017, tr.29) cho rằng “chúng ta phải đưa ra hai mệnh lệnh giáo dục: “Không dạy quá nhiều môn học” và tiếp theo là “Dạy cái gì phải dạy cho thấu đáo”. Ông chỉ ra sai lầm của giáo dục nhồi nhét chính là nguyên nhân của sự trừu tượng tư duy, làm người học trở nên thụ động và giết chết khả năng – năng lực vốn có của mỗi cá nhân. Whitehead (2017, tr.29) viết: “Những ý tưởng được đưa vào việc giáo dục một đứa trẻ nên ít thôi nhưng thật quan trọng, và hãy làm sao cho những ý tưởng ấy được đưa vào trong mọi kiểu có thể có. Đứa trẻ phải biến những ý tưởng ấy trở thành ý tưởng của chính nó, và phải biết cách áp dụng chúng ngay lập tức trong tình huống của cuộc đời thực của chúng”.

Whitehead chủ trương, dạy ít nhưng phải là những nội dung quan trọng, mà người học dù là trẻ nhỏ cũng biến tri thức đó thành của mình và biết cách áp dụng chúng. Điều đó làm cho tri thức thực sự hữu dụng; bản chất của sự thông hiểu là phải hữu dụng. Nó cũng tạo nên hứng thú học tập, vì người học “cảm nghiệm được niềm vui của sự khám phá”. Whitehead (2017, tr.182) viết: “Khoa học là một dòng sông với hai nguồn, thực hành và lý thuyết. Nguồn thực hành là ý muốn hướng dẫn hành động để đạt tới những mục tiêu đã định trước... Nguồn lý thuyết là ý muốn hiểu biết”.

Nền giáo dục tiến bộ phải làm cho người học tôn trọng, thấu hiểu và làm chủ được hiện tại. Tri thức chỉ hữu dụng khi nó phản ánh đúng hiện tại. Việc tìm hiểu lịch sử quá khứ không phải là “vọng cổ” mà nhằm mục đích giúp chúng ta hiểu rõ hơn trạng thái hiện tại. Theo Whitehead (2017, tr.30): “Cách sử dụng duy nhất cho một tri thức về quá khứ là để trang bị cho chúng ta hiểu thời hiện tại. Không có gì nguy hại cho những tâm trí non trẻ hơn việc coi khinh thời hiện tại”. Tầm quan trọng của giáo dục được thể hiện ở tầm quan trọng của tri thức, của trí tuệ đã qua đào tạo, ở việc con người sử dụng tri thức. Whitehead (2017, tr.49) nhấn mạnh rằng, “chúng tộc nào không đánh giá đúng trí tuệ đã qua đào tạo sẽ bị diệt vong”.

Tinh thần tự do, tính chủ động và sự hứng thú phải giữ vai trò chủ đạo trong hoạt động giáo dục

Với tư duy linh hoạt, bám sát thực tiễn, Whitehead đã nhận thấy sự thống nhất giữa kỷ luật và tự do trong giáo dục. Theo Whitehead, trong bất kỳ giai đoạn nào của giáo dục, kỷ luật và tự do đều cần thiết, nhưng trọng tâm phải đặt ở tự do; sự gò ép quá sớm, quá nhiều, quá lâu dựa vào kỷ luật đều tai hại. Whitehead cho rằng tính chủ động và sự đào tạo đều cần thiết, nhưng sự đào tạo lại có khuynh hướng giết chết tính chủ động. Đây chính là tính lưỡng nan của giáo dục, nhưng cái hồn phải giữ vẫn là tự do và sự chủ động của người học. Tại sao đó lại là cái hồn phải giữ? Xã hội hiện đại cần những người lao động có kỹ năng, những người có tài năng sáng tạo, và những người chủ nhạy bén với việc phát triển những ý tưởng mới. Cách duy nhất để đáp ứng nhu cầu đó là tạo ra những người lao động, những nhà khoa học và nhà quản lý, tổ chức kinh doanh biết yêu thích công việc của họ (Bùi Trần Phương, 2017, tr.14-15). “Giáo dục là sự hướng dẫn cá nhân thấu hiểu nghệ thuật sống”. Và nghệ thuật sống, đối với Whitehead, không gì khác hơn là “thành tựu hoàn thiện nhất của hoạt động đa dạng biểu lộ những tiềm năng của sinh vật sống khi đối mặt với môi trường thực tế” (Whitehead, 2017, tr.88).

Theo Whitehead (2017, tr.75), mục tiêu của một nền giáo dục được xây dựng một cách lý tưởng phải dựa trên nguyên tắc: “kỷ luật phải là vấn đề tự nguyện của tự do lựa chọn, và tự do phải trở thành trọng điểm cho kỷ luật”. Whitehead cho rằng, yếu tố thống trị của giáo dục ở cả lúc khởi đầu và kết thúc của nó là sự tự do. Trong toàn bộ các giai đoạn của sự tiến bộ trí tuệ hay các giai đoạn của giáo dục thì tự do luôn luôn hiện hữu. Trong đó, “thời kỳ đầu tiên của tự do là “giai đoạn Lãng mạn”, thời kỳ trung gian của kỷ luật là “giai đoạn Chính xác”, và thời kỳ cuối cùng của tự do là “giai đoạn Khái quát hóa” (Whitehead, 2017, tr.76). Theo Whitehead, trong mọi giai đoạn của quá trình giáo dục đều cần đến kỷ luật và cả sự tự do; nhưng trong giai đoạn lãng mạn trọng tâm phải đặt vào tự do.

Tự do và sự hứng thú có ý nghĩa quan trọng đối với giáo dục. Sự hứng thú là điều kiện tiên quyết cho sự chú ý và linh hoạt tri thức ở người học. Sẽ không có bất kỳ sự phát triển trí óc nào nếu không có sự hứng thú ở người học. Việc tiếp nhận và sử dụng tri thức phải xuất phát từ sự hứng thú của người học và sự chủ động của mỗi cá nhân. Whitehead cho rằng, tầm quan trọng của tri thức nằm trong việc chúng ta sử dụng nó một cách thành thạo và chủ động. Thói quen của tư tưởng chủ động, với sự mới mẻ, chỉ có thể được khơi nguồn từ sự tự do đích thực.

Theo Whitehead, khát vọng mở rộng sự hiểu biết, trí tò mò và khao khát hành động, vốn là những đặc tính tốt ở người trẻ sẽ bị hủy hoại bởi sự áp đặt mang tính kỷ luật với những tri thức khô khan. Vì vậy, khi dùng đến kỷ luật phải thỏa mãn khao khát tự nhiên của người học là hướng tới sự hiển minh. Một nền giáo dục không bắt đầu bằng việc khơi dậy và khuyến khích tính chủ động thì đó là một nền giáo dục sai. Nền giáo dục ấy không tạo ra được sự hiển minh chủ động. Whitehead (2017, tr.87) viết: “Nếu học sinh không được liên tục duy trì bằng sự khơi gợi niềm hứng thú, bằng việc đạt được kỹ thuật, và sự hào hứng của thành công, chúng ta không bao giờ có thể tiến bộ và chắc chắn sẽ nản lòng”.

Nội dung, chương trình và phương pháp giáo dục phải mềm dẻo, linh hoạt

Giáo dục nhằm mục đích giúp người học sở đắc được nghệ thuật sử dụng tri thức. Để đạt được mục đích ấy, nội dung, chương trình và phương pháp giáo dục phải mềm dẻo, linh hoạt và phải có sự điều chỉnh một cách tinh tế cho phù hợp với thực tế, bởi theo Whitehead, đối tượng của giáo dục là tâm trí con người, chứ không phải vật chất khô chết. Whitehead

cho rằng, việc khơi gợi óc tò mò, phán đoán, năng lực thấu hiểu, cách sử dụng lý thuyết trong việc đưa ra tiên liệu trong những trường hợp đặc biệt – tất cả những năng lực ấy đều không thể truyền đạt được chỉ bằng một hệ thống quy tắc cố định được thể hiện trong một danh mục các đề tài kiểm tra (Whitehead, 2017, tr.34-35).

Việc buộc các trường học phải tuân theo một chương trình giảng dạy cứng nhắc sẽ dẫn đến những tác hại lớn cho giáo dục. Theo Whitehead, mỗi trường học phải có quyền tự chủ trong việc xây dựng chương trình giáo dục phù hợp với những hoàn cảnh đặc thù của nhà trường, xã hội và cả cá nhân người học. Ở bậc đại học, Whitehead (2017, tr.49) cho rằng “việc phân loại các trường đại học vì một số mục đích nào đó là cần thiết. Nhưng không được phép có bất kỳ chương trình giảng dạy cứng nhắc tuyệt đối nào mà không được ban giảng huấn của riêng nó hiệu chỉnh”.

Whitehead cho rằng, chương trình giáo dục phải cho thấy sự kết nối giữa các môn học như đại số, hình học, lịch sử, địa lý, ngoại ngữ và văn học, chứ không phải là những tri thức rời rạc không liên quan gì với nhau. Người học phải liên kết các khái niệm, các ý tưởng này với những ý tưởng tổng quát hơn, và khám phá ra cách thức ứng dụng những ý tưởng đó. Các ứng dụng là những gì làm cho nền giáo dục trí tuệ có giá trị. Thay vì nhồi nhét và bắt người học phải học quá nhiều, thì tốt hơn là hãy giúp người học biết cách ứng dụng kiến thức đã học để giải quyết các vấn đề của cuộc sống. Giáo dục và cuộc sống không tách rời nhau. Nếu nội dung giáo dục xa rời thực tế, thì học sinh, sinh viên học xong chỉ có tấm bằng chứ không thể giải quyết vấn đề của cuộc sống. Nếu việc học phụ thuộc vào sách giáo khoa và các chương trình đã được xây dựng cách đây hàng thập niên, thì chắc chắn những gì học được cũng đã cũ kỹ và không còn phù hợp nữa.

Trong nội dung và chương trình giáo dục, theo Whitehead, phân lý thuyết phải ngắn gọn, nghiêm ngặt, rõ ràng và thực sự quan trọng. Những mệnh đề vốn không tuyệt đối cần thiết cho việc biểu lộ sự nối kết của những ý tưởng phải bị cắt bớt, nhưng các ý tưởng nền tảng phải có đủ trong đó. Với môn đại số học, hình học và vẽ hình học phải được mở rộng ra khỏi phạm vi đơn thuần của những ý tưởng. Chính việc đo đạc với trắc địa kế sẽ đem lại cho học sinh một sự linh hoạt sinh động về ứng dụng trực tiếp những chân lý hình học. Whitehead tuyên bố rằng giáo dục toán học là một thất bại nếu học sinh không có khả năng suy luận chính xác. Các nguyên tắc duy nhất được giả định trước trong lý luận toán học, ông nói, là các nguyên tắc logic có thể suy luận (Lowe Schneewind, 2019, tr.52).

Nền giáo dục tiến bộ phải có sự thống nhất giữa tinh thần khai phóng và tính hữu dụng của giáo dục kỹ thuật

Theo Whitehead, sự đối chọi giữa một nền giáo dục khai phóng và nền giáo dục kỹ thuật là sai lầm. Bởi không thể có bất kỳ nền giáo dục kỹ thuật thích đáng nào lại không có tính khai phóng, và cũng không có nền giáo dục khai phóng nào lại không có tính kỹ thuật. Nói một cách đơn giản, giáo dục phải đào tạo ra những con người không chỉ biết rõ cái gì đó mà phải làm tốt cái gì đó nữa. Năng lực trí tuệ sáng tạo của người học sẽ phát triển hơn khi chuyển từ lý thuyết sang lĩnh vực thực hành.

Nền giáo dục kỹ thuật nhìn chung hướng đến sự đào tạo về nghệ thuật sử dụng tri thức để tạo ra những sản phẩm vật chất. Một sự đào luyện như vậy nhấn mạnh vào kỹ năng chân tay, hành động phối hợp và phán đoán. Tuy nhiên, trong nền giáo dục kỹ thuật, tinh thần tự do và khai phóng vẫn hiện hữu như một thành tố quan trọng. Nền giáo dục kỹ thuật phải

được quan niệm “trong một tinh thần tự do như một sự khai minh trí tuệ thực sự đối với các nguyên tắc được áp dụng và những dịch vụ được cung cấp. Trong một nền giáo dục như vậy, hình học và thi ca cũng thiết yếu như máy tiện vậy” (A.N. Whitehead, 2017, tr.97). Như vậy, giáo dục khai phóng và giáo dục kỹ thuật không phải là những thái cực không thể dung hợp mà ngược lại, chúng có sự thống nhất trong một nền giáo dục tiến bộ. Whitehead chỉ ra cho chúng ta ba con đường chính “có thể đi theo đó với hy vọng lớn là tiến đến sự cân bằng tốt nhất giữa trí tuệ và tính cách: đây là con đường của sự đào luyện văn học, con đường của sự đào luyện khoa học, con đường của sự đào luyện kỹ thuật” (Whitehead, 2017, tr.111).

2.3. Ảnh hưởng của Alfred North Whitehead đến giáo dục ở Anh, Mỹ và một vài gợi mở đối với Việt Nam hiện nay

Ảnh hưởng của Alfred North Whitehead đến giáo dục ở Anh, Mỹ

Các tiểu luận về giáo dục của Whitehead ảnh hưởng không nhiều đến thực tiễn giáo dục nước Anh. Quan điểm của Whitehead về mục đích của giáo dục là kích thích và hướng sự phát triển của chính bản thân học sinh đã được nhiều người Anh cùng thời Whitehead ủng hộ, nhưng không có ai yêu thích ông.

Từ năm 1911 đến những năm 1920, Edmond Holmes, người từng là Thanh tra các trường học của Nữ hoàng Anh, đã tranh luận về sự thay đổi trong giáo dục tiểu học từ “con đường vàng phục” sang “con đường tự giác” theo tinh thần của Whitehead. Tuy nhiên, trong công trình nghiên cứu tổng quát xuất sắc của Keith Evans được xuất bản năm 1985, *Sự phát triển và cấu trúc của hệ thống trường học Anh* (Structure of the English School System) không hề đề cập đến Whitehead. Sự phản kháng của Whitehead chống lại những ý tưởng trở lại đã được nhắc đến trong các Báo cáo Hadow (Báo cáo Hadow đánh giá mức độ khuyến nghị cho sự phát triển giáo dục Anh của các thành viên Ủy ban Tư vấn do William Henry Hadow chủ trì) chính thức năm 1926, 1931 và 1933 đã gây ra những tiếng vang nhất định. Các bài diễn thuyết tiếng Anh của Whitehead về giáo dục có mức độ ảnh hưởng và khuếch tán vừa phải. So với Whitehead, John Dewey có ảnh hưởng lớn hơn trong việc chuyển giáo dục nhà trường ở Anh ra khỏi các hoạt động truyền thống (Lowe, Schneewind, 2019, tr.65-66).

Lý tưởng giáo dục kỹ thuật của Whitehead phần lớn bị bỏ qua ở Anh. Dưới chính phủ Thatcher, nhu cầu phát triển kinh tế được ưu tiên hơn so với giáo dục; trung tâm giám sát việc đào tạo thanh thiếu niên được giao cho một cơ quan phi giáo dục, Ủy ban Dịch vụ Nhân lực trong Bộ Việc làm. So với Hoa Kỳ, giáo dục học đường ở Anh mang tính trói buộc đối với học sinh nhiều hơn. Cải cách đã được quan tâm nhiều hơn so với giáo dục, cũng như sự quan tâm đến chính sách xã hội hơn là chính sách giáo dục (Lowe, Schneewind, 2019, tr.66).

Ở Mỹ, cuốn *Những mục tiêu của giáo dục* (Aims of Education) của Whitehead đã có những ảnh hưởng rộng lớn, nó đã truyền cảm hứng cho nhiều giáo viên, nhất là ở các trường tư (trường công ít ảnh hưởng hơn). Điển hình của sự ảnh hưởng từ tư tưởng giáo dục của Whitehead là trường Shady Hill ở Cambridge, Massachusetts. Đây là một trường tiểu học, từ mẫu giáo đến lớp chín; nó cũng được đào tạo giáo viên tập sự. Từ 1921 đến 1949, Kinda Taylor là hiệu trưởng của trường Shady Hill. Chính sách giáo dục của cô chủ yếu được thiết lập dựa trên cuốn *Những mục tiêu của giáo dục* của Whitehead. Người kế vị của Taylor là Edward Youmans và Joseph Segar đã tiếp tục chính sách của cô. Tuy nhiên, việc các trường học ở Hoa Kỳ chuyển sang ưu tiên khoa học tự nhiên, khoa học kỹ thuật là một rào cản

đối với sự ảnh hưởng mang tính nhân bản hóa của triết lý giáo dục của Whitehead (Lowe, Schneewind, 2019, tr.67).

Perry Dunlap Smith khi là Hiệu trưởng tại Trường Quốc gia North Shore ở Winnetka, Illinois, đã cố gắng áp dụng các ý tưởng của Whitehead. Việc giảng dạy tại Trường Germantown Friends và Trường Quốc gia New Canaan (Connecticut) cũng chịu ảnh hưởng của Whitehead. Trong các cuộc thảo luận về chương trình giảng dạy tại các trường đại học Mỹ đã được hưởng lợi từ những ảnh hưởng của các phẩm giáo dục của Whitehead. Tuy nhiên, ở Mỹ, “sự phản kháng chống lại ý tưởng trơ ì” ở Whitehead đôi khi bị hiểu nhầm là sự phản kháng chống lại những ý tưởng không có công dụng thực tế ngay lập tức (Lowe, Schneewind, 2019, tr.67).

Một số gợi mở đối với việc đổi mới giáo dục Việt Nam hiện nay

Giáo dục là chìa khóa của sự chấn hưng quốc gia và sự thành công của sự nghiệp công nghiệp hóa, hiện đại hóa đất nước. Nhưng rất tiếc, quá trình thấm thấu của tri thức vào xã hội Việt Nam để đóng góp cho phát triển hầu như còn quá ít, không giống quá trình đã diễn ra ở nhiều nơi trên thế giới phát triển; ngược lại, những tiêu cực của xã hội đã thấm sâu vào giáo dục làm cho nó khó phát triển tốt được (Ngô Bảo Châu và cộng sự, 2011, tr.16). Vì vậy, nhu cầu cải cách và đổi mới giáo dục ở Việt Nam cấp thiết hơn bao giờ hết. Nhận thức được điều đó, Đại hội đại biểu toàn quốc lần thứ XI của Đảng đã xác định: “Phát triển giáo dục là quốc sách hàng đầu. Đổi mới căn bản, toàn diện nền giáo dục Việt Nam theo hướng chuẩn hóa, hiện đại hóa, xã hội hóa, dân chủ hóa và hội nhập quốc tế, trong đó, đổi mới cơ chế quản lý giáo dục, phát triển đội ngũ giáo viên và cán bộ quản lý là khâu then chốt. Tập trung nâng cao chất lượng giáo dục và đào tạo, coi trọng giáo dục đạo đức, lối sống, năng lực sáng tạo, kỹ năng thực hành, kỹ năng lập nghiệp” (Đảng Cộng sản Việt Nam, 2011, tr.130-131)

Việc tiếp tục đẩy mạnh đổi mới giáo dục ở Việt Nam là một nhu cầu cấp thiết cho sự phát triển xã hội. Trên cơ sở nghiên cứu triết lý giáo dục của Whitehead, tác giả bài viết xin đưa ra một số gợi ý đối với việc đổi mới giáo dục ở Việt Nam hiện nay:

Thứ nhất, đối với giáo dục phổ thông cần tránh những ý tưởng trơ ì, những tri thức không gắn cuộc sống.

Giáo dục phổ thông không nên quá nặng về kiến thức mà phải hướng đến việc giúp trẻ thấu hiểu được tri thức của môn học thông qua cuộc sống thực. Về cải cách giáo dục phổ thông, theo Whitehead, là không dạy quá nhiều nhưng phải thấu đáo. Chương trình học cần chọn lọc những nội dung quan trọng, để người học dù là trẻ nhỏ cũng có thể biến tri thức đó thành của mình, biết áp dụng tri thức được học vào thực tế cuộc sống. Điều đó làm cho tri thức trở nên hữu dụng, sự học cũng thú vị và người học cảm nghiệm được niềm vui của sự khám phá thế giới. Điều các em cần được dạy là cách tư duy, đưa ra sáng kiến, giải pháp cùng cách thức hoàn thiện bản thân mỗi ngày, trong đó có cả lòng trắc ẩn và sự vị tha. Nhìn lại chương trình giáo dục nặng nề của Việt Nam, từ tiểu học cho đến đại học, có rất nhiều kiến thức học xong không biết để làm gì. Nhà giáo dục Whitehead gọi đó là những ý tưởng trơ ì, là ý tưởng chỉ đơn thuần được nhồi nhét vào tâm trí và không được sử dụng, không được kiểm định và không được kết hợp lại một cách mới mẻ.

Thật đáng buồn là phần lớn giáo viên đang cho mình trách nhiệm và quyền lực bắt học sinh đi vào khuôn khổ kỷ luật, mang hàng đống sách giáo khoa và không ngừng nhồi nhét vào đầu trẻ bao nhiêu kiến thức trơ ì, những tri thức không gắn với cuộc sống thực. Vì vậy,

hãy để trẻ em được học trong chính thế giới các em đang sống. Chúng ta không nên “giam” các em trong bốn bức tường lớp học để dạy cho các em về thế giới mà nên để các em tự học, tự khám phá thế giới với những quan điểm riêng, góc nhìn riêng của mình. Nơi các em có thể học không chỉ là trường học mà học ở công viên, viện bảo tàng, nhà thờ, các buổi dã ngoại ... với rất nhiều chất liệu phong phú và sống động.

Giáo dục phải làm giúp cho người học thích nghi tốt hơn với cuộc sống, thấy ý nghĩa và niềm vui của cuộc sống. Để làm được điều đó, giáo dục phải trang bị kiến thức, văn hóa và kỹ năng sống tốt cho con người. Như Alfred North Whitehead nói trong tác phẩm *Những mục tiêu của giáo dục và các tiểu luận khác* rằng văn hóa và chuyên môn là hai mục đích của giáo dục. Nói về cải cách giáo dục phổ thông, Whitehead khuyên chúng ta “phải quyết định xem trong những khía cạnh định lượng của thế giới, cái nào là đủ đơn giản để được đưa vào giáo dục phổ thông” (Whitehead, 2017, tr.39). Cải cách những chương trình giáo dục phải dựa trên những quan niệm rõ ràng về những thuộc tính mà bạn muốn khơi dậy trong tâm trí sống động của học sinh. Học sinh cần được lĩnh hội tri thức thông qua những tình huống thực, qua việc ứng dụng kiến thức vào cuộc sống. Đúng như Whitehead đã nhận định: “Những đường biểu diễn của lịch sử sẽ sống động hơn và nhiều thông tin hơn những bản danh sách khô khốc liệt kê những tên tuổi và ngày tháng vốn cấu thành phần lớn việc học tập khô khan ở trường” (Whitehead, 2017, tr. 9-40).

Thứ hai, đối với giáo dục đại học cần chú trọng đến năng lực sử dụng tri thức ở sinh viên.

Giáo dục đại học nên trang bị cho sinh viên những tri thức tổng quát để có thể vận dụng vào những trường hợp cụ thể. Vấn đề của giáo dục đại học là phải làm cho sinh viên thấy được rừng cây nhờ vào những cái cây. Whitehead (2017, tr.36-37) viết: “Giải pháp mà tôi đang đề xuất là phải nhổ tận gốc sự rời rạc tai hại của những bộ môn đang giết chết sinh lực của học trình hiện đại của chúng ta”. Hiện nay, chương trình đại học ở Việt Nam chưa cho thấy sự kết nối giữa những môn học đại cương với những môn học chuyên ngành. Điều này ảnh hưởng không tốt đến thái độ học tập và sự hứng thú của sinh viên đối với những môn học đại cương mang tính tổng quát. Theo Whitehead, trong các môn học tổng quát, những trọng tâm có ý nghĩa chuyên biệt sẽ xuất hiện, và tương tự trong các môn chuyên ngành, những kết nối bên ngoài của chủ đề sẽ kéo tư tưởng hướng ra bên ngoài (Whitehead, 2017, tr.44).

Giáo dục đại học phải chuyển mạnh quá trình giáo dục từ chủ yếu trang bị kiến thức sang phát triển toàn diện năng lực và phẩm chất người học. Học đi đôi với hành, lý luận gắn với thực tiễn. “Giáo dục là sự sở đắc nghệ thuật sử dụng tri thức”. Vì vậy, trình độ học thức không đo ở khối lượng kiến thức, mà ở năng lực, nghệ thuật dùng kiến thức đó trong cuộc sống. Trong triết lý giáo dục của Whitehead cho thấy hai nguyên tắc không tách rời nhau trong giáo dục, đó là “học để biết” phải cùng với “học để làm”. Tri thức phải trở thành kỹ năng, phải trở thành trí lực. Kết quả giáo dục của mỗi người phải trở thành nội lực của mỗi người và hơn nữa nội lực này phải có khả năng tạo ra của cải, ra phúc lợi cho mỗi người và cho cả xã hội.

Tiến bộ khoa học và công nghệ đã làm cho các nền giáo dục mang tính truyền thống, khép kín phải biến đổi dần trở thành hệ thống mở, đa dạng, linh hoạt và mang tính hiện đại trên cơ sở của nền văn hóa đương đại. Vì vậy, phải đẩy mạnh việc liên kết đào tạo giữa các trường đại học trong nước và các trường nước ngoài, đặc biệt là với các nước có nền giáo dục tiên tiến. Nhà nước cần chú trọng đầu tư để phát triển giáo dục đại học quốc gia, phải thực sự coi giáo dục đại học là quốc sách hàng đầu. Trong nền kinh tế tri thức, tri thức là yếu tố chủ yếu của sản xuất, là lợi thế của cạnh tranh. Tuy nhiên, tri thức và năng lực sử dụng tri thức của con người không phải

tự nhiên mà có, trái lại, phải thông qua giáo dục mới có. Điều này có nghĩa, giáo dục, đặc biệt là giáo dục đại học là điều kiện tiên quyết, là nền tảng và động lực của sự phát triển kinh tế - xã hội; đầu tư cho giáo dục là đầu tư cho phát triển. Whitehead khi kết thúc cuốn sách *Science and the Modern World* (Khoa học và Thế giới hiện đại, 1925) đã nhấn mạnh về vai trò tri thức khoa học trong lịch sử nhân loại. Ông viết: “Những người chinh phục vĩ đại, từ Alexander đến Caesar, và từ Caesar đến Napoleon, ảnh hưởng sâu sắc cuộc sống của các thế hệ sau. Nhưng tổng hiệu quả của ảnh hưởng này rút lại thành tầm thường nếu so sánh với toàn bộ sự biến đổi của thói quen và tâm tính con người gây ra dài hạn bởi một chuỗi dài những con người của tư duy từ Thales đến ngày hôm nay, những người xét về cá nhân không có quyền lực gì, nhưng tối hậu lại chính là những người trị vì thế giới” (Whitehead, 1925, tr. 208).

3. Kết luận

Triết lý giáo dục của Alfred North Whitehead thể hiện rõ khát vọng muốn đổi mới, chấn hưng nền giáo dục nước Anh đương thời với những ý tưởng về một nền giáo dục tiến bộ, được định hình trên nền tảng triết học đề cao vai trò tri thức, của kinh nghiệm, của thực tiễn cuộc sống. Whitehead luôn chống lại những quan điểm giáo dục mang tính giáo điều và cứng nhắc về nội dung, chương trình và phương pháp giáo dục. Về nội dung và chương trình giáo dục, ông luôn đề cao tính hữu dụng của những tri thức và năng lực sử dụng tri thức trong cuộc sống. Về phương pháp giáo dục, ông nhấn mạnh đến sự cần thiết của tự do và kỷ luật, nhưng ông luôn đề cao tinh thần tự do trong giáo dục, đề cao tính chủ động của người học. Triết lý giáo dục của Whitehead cho đến nay vẫn chứa đựng nhiều giá trị mang tính gợi mở đối với công cuộc đổi mới giáo dục ở nhiều quốc gia, trong đó có Việt Nam. Đổi mới giáo dục trên nền tảng triết lý giáo dục của các nhà giáo dục hàng đầu thế giới, trong đó có Whitehead là thực sự cần thiết và có ý nghĩa to lớn. Thiết nghĩ, nền giáo dục tiến bộ mà chúng ta hướng tới phải là nền giáo dục của sự hiền minh, của tinh thần khai phóng cùng với tính hữu dụng của tri thức được giáo dục.

Tài liệu tham khảo

- Whitehead, A.N,(1925). *Science and the Modern World*. Published by The New American Library.
- Whitehead, A.N, (2017). *Những mục tiêu của giáo dục và các tiểu luận khác*. Hà Nội: Nxb Hồng Đức.
- Bùi Trần Phương (2017). *Một triết lý giáo dục gắn gũi với nhu cầu của thế kỷ XXI và dân tộc Việt Nam hiện nay*. Hà Nội: Nxb Hồng Đức
- Bùi Trần Phương (2018). *Cải cách giáo dục: Làm sao để học sinh có năng lực dùng kiến thức*. Lấy từ: <https://www.phunuonline.com.vn/cai-cach-giao-duc-lam-sao-de-hoc-sinh-co-nang-luc-dung-kien-thuc-a113044.html>. Truy cập ngày 1/5/2020.
- Đảng Cộng sản Việt Nam (2011). *Văn kiện Đại hội đại biểu toàn quốc lần thứ XI*. Hà Nội: Nxb Chính trị Quốc gia.
- Ngô Bảo Châu, Pierre Darriulat, Cao Huy Thuần, Hoàng Tụy, Nguyễn Xuân Xanh và Phạm Xuân Yêm (2011). *Kỷ yếu Đại học Humboldt 200 năm (1810-2010): Kinh nghiệm Việt Nam và thế giới*. Hà Nội: Nxb Tri thức.
- Mạnh Toàn (2008). Alfred North Whitehead - Nhà siêu hình học của thế kỷ XX. *Tạp chí Triết học, số 1 (200)*. Lấy từ: <http://philosophy.vass.gov.vn/ngghien-cuu-theo-chuyen-de/Phuong-Tay/Alfred-North-Whitehead-Nha-sieu-hinh-hoc-cua-the-ky-XX-482.html>. Truy cập ngày 16/5/2020.
- Lowe,V,& Schneewind,J.B, (2019). *Alfred North Whitehead The Man and His Work: 1910-1947*. Johns Hopkins University Press.